

לֵב הָאָדָם

שאינו מבקשו בפה, ולכן בהתאם לזה החתם סופר¹ עה"ת פרשת ויקרא עמוד צריך האדם למלאות בקשת הקב"ה, והוא² ה' ד"ה כל המנחה, ובפרשת בהעלותך דיוק הלשון כפי מה שהוא "מבקש".

עמוד ל"ח ד"ה את משמרת ה', מביא

הקרא כסיל מתעבר [משלי י"ד, ט"ז] וכן
[ענין זה שלבטחון צריכים השתדלות בראשית חכמה שער האהבה פרק י"ב, בקיום המצות, מבואר ג"כ בדברי מביא פסוק זה.] (ב)

ביאורים

(ב) בכללות הענין המדובר כאן דמתנאי הבטחון הוא קיום המצות, לא נתבאר השיעור בזה. והנה מלשון רבינו בתחלת הפיסקא "שתהי' השגחתו חזקה והשתדלותו גדולה לקיים" וכו', משמע דהתנאי הוא שיהי' נזהר בכל המצות עשה ולא תעשה, ואם לאו לא יועיל לו הבטחון. וכן נראה שהבין הגאון ר' שלמה קלוגער זצ"ל בשיטת רבינו, [והוא בספרו "יריעות שלמה" על הגדה של פסח, בפיסקא "מצה זו"] שהקשה שלפי"ז יבטל כל ענין הבטחון, שהרי גם צדיק גמור צריך להחזיק עצמו שהוא חוטא, כמו שמצינו ביעקב אבינו שהי' ירא שמא יגרום החטא, עיי"ש. והרי ביעקב אבינו החשש שלו הי' רק על חטא קל – [עיין רמב"ן וישלח על הפסוק "ואתה אמרת היטיב אטיב"], ונשמע מזה דהגאון ר' שלמה קלוגער זצ"ל הבין בשיטת רבינו דבטחון שייך רק במי שאין לו שום עבירה.

אלא דא"כ יקשה מאוד הלא לא שבקת חיי לכל ברי', דנוסף על קושיית הגרש"ק דכל אחד צריך לירא שמא יגרום החטא, הרי אמרו חז"ל [זבחים ז.] שאין לך אדם מישראל שאינו מחויב עשה, ואם כן אין לך אדם שיועיל לו הבטחון. ועוד יקשה מדברי רבינו בעצמו לעיל פרק ב' ח"ל: והשביעית – שיהי' מי שבוטח עליו בתכלית הנדיבות למי שראוי לו ולמי שאינו ראוי לו, ועיי"ש במרפא לנפש דמבואר מדבריו דאינו ראוי היינו רשע, (לא רק שאינו ראוי לאותו הדבר שבוטח עליו). ואם כדברי רבינו כאן שהבטחון מהני רק לראוי, הלא אין שום טעם שמי שבוטח עליו צריך שיהי' נדיב גם למי שאינו ראוי.

ועיין במדרש רבה [פרשת תזריע פרשה ט"ו אות ד'] אפי' רשע וחזר בו הקב"ה מקבלו שנאמר (תהלים לב, י) "והבוטח בה' חסד יסוכבנו". ועיי"ש בעין יוסף ובהגהת הרש"ש שם בשם היפה תואר, דלא גרסינן "וחזר בו", אלא הגירסא הוא "אפי' רשע ובוטח בה' חסד יסוכבנו", הרי דגם לרשע מהני בטחון.

וכ"כ בספר האמונה והבטחון להרמב"ן, פרק א' נד"ה "עוד אמר", ח"ל: עוד אמר בטח בה' ועשה טוב, כלומר אעפ"י שאין בידך מעש"ט, ותדע בעצמך שאתה רשע,

ביאורים

עם כ"ו בטח בה' ... הוא בעל רחמים, וירחם עליך כמ"ש (תהלים קמה, ט) ורחמיו על כל מעשיו, ר"ל צדיקים ורשעים, עכ"ל. עיי"ש עוד.

אורח חיים 1234567

אורח חיים 1234567

ועיין בגמ' [מס' שבת דף קל"ט.]. דמיירי שם בהדיינים בזמן בית ראשון, שהיו מקבלים שוחד וכו', ואיתא שם בגמ' רשעים הם אלא שתלו בטחונם במי שאמר והי' העולם. ועיי"ש במהרש"א דבטחונם הועיל להם להנצל מכלי'. ולכאורה זה סותר לדברי רבינו דלא מהני בטחון לרשע.

ותגדל הסתירה ביותר שהרי משמעות המהרש"א שם, דהי' מיועד לבא על ישראל עונש כלי' רח"ל, [אולי כשיש רבים החוטאים – [עיין רמב"ן פרשת בחקתי כ"ו, י"א באמצע דבריו "אבל אלו הברכות שבפרשה הזאת הן כלליות בעם וכו' וכו', והפך זה יהי' בקלות בעונשי הארץ וכו'] ובפרט בארץ ישראל [עיין רמב"ן פרשת וירא י"ט, ה ודע כי משפט סדום וכו'] משלמים העונש בעולם הזה]. ונמצא דבטחונם הי' בזה גופא שלא יבא עליהם העונש המיועד להם עבור חטאם, ואעפ"כ אהני להן הבטחון, וא"כ כל שכן בנדון דרבינו, דלא איירי במי שבטחנו הוא שלא יבוא עליו דבר המיועד לבא בתורת עונש, אלא מיירי באדם רשע, שבטחנו הוא באחד מהענינים ששייך בהם ענין הבטחון שרבינו מפרטם לקמן ריש פרק ד', שאינם שייכים כלל אל העונש המיועד עליו, שהרי העונש המיועד לבא עליו מחמת רשעתו אינו מוכרח שיהי' באותו הענין שבוטח בו, ועוד שהרי אפשר שאין מיועד לו שום עונש בעולם הזה, לפי שהנהגת הקב"ה עמו היא כמ"ש "ומשלם לשונאיו אל פניו וגו'" [נכמו שהזכיר זה רבינו לקמן בהקדמה החמישית בא"ד אבל טובת האל יתברך על הרשע יש שתהי' וכו'], וא"כ באופן זה כל שכן שראוי לומר דיהני לו הבטחון, ומעתה יש כאן סתירה גדולה לדברי רבינו שכתב דלא מהני בטחון לרשע.

גם יש לתמוה על מה שכתב הגרש"ק הנ"ל, לפי שיטתו שחולק על דברי רבינו וסובר דאף לרשע שייך שיבטח בה'. וכתב שם וז"ל: אך להבין איך שייך בטחון אם יודע שחטא, אך יש לומר כיון שהקב"ה מצטער אפילו בצערן של רשעים כמו שאמרו חז"ל וכו', דהקב"ה למענו ייטיב לו שלא יהי' לו צער וכו', אבל אם גרם החטא שהוא בהסתרת פנים וכו', אז אין הקב"ה מצטער בצעריו וכו', וכ"כ בזה"ק בנתמלא הסאה, וא"כ בזה לא שייך בטחון עיי"ש. וכן מצינו אופן אחר דלא שייך בטחון, והוא מה שכתב הגר"א וואסערמאן זצוק"ל (דוגמאות וכו') על דרך הפשט – סי' ה' אות ג', נדפס בסוף ספר קובץ הערות על יבמות) בנוגע לצדיקים שההנהגה עמהם הוא במדת הדין, דלא שייך אצלם בטחון, אבל בסוף דבריו שם נשאר בצ"ע על זה.

ונמצא שאף לשיטת הגרש"ק לא שייך בטחון בזמן של הסתרת פנים או כשנתמלא הסאה, ויש לתמוה דלפי"ז יחשה גם כן מדברי הגמ' שבת הנ"ל כמו שהקשינו

ביאורים

משם על דברי רבינו. דהנה במיכה [ג,ד] לפני הפסוקים המובאים בגמ' שם כתיב, "אז יזעקו אל ה' ולא יענה אותם ויסתיר פניו מהם" וגו', הרי להדיא שהיתה שם הסתרת פנים. ובמהרש"א בשבת שם מדמה חיוב עונשם לסדום, ובסדום הרי כתיב זעקת סדום ועמורה כי רבה וגו' כבדה מאוד, הרי דנתמלאה הסאה, וכן מבואר להדיא בלשון רש"י וירא [י"ט,כ], ועם כל זה אהני להו בטחונם כנ"ל.

אמנם מאידך גיסא באמת צריך ביאור האידך מהני בטחון באופן זה, הלא מיסודי בטחון הוא משום שהקב"ה מרחם על בריותיו ושאינו מתעלם, כמו שכתב רבינו בפרק ב', וא"כ בזמן שהוא ח"ו בהיפך מב' דברים אלו, האידך שייד בטחון.

אמנם יש לתרץ זאת, משום דענין הבטחון הוא למעלה מהגבלה, ועל דרך שאמרו חז"ל [ברכות י.]. לענין כח התפלה, "אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים", ומבואר משם דזה קאי בין על חרב חדה כפשוטו ובין על גזירה רעה ח"ו. ועד"ז הוא ג"כ לענין כח הבטחון, וכמו שכתב בכד הקמח (ערך בטחון) וז"ל: הנה בטחון בהשי"ת, פירש הרה"ק ר' יונה זצ"ל [משלי י"ג,כ"ו] כי הוא שידע האדם כי הכל בידי שמים, ובידו לשנות הטבעיים ולהחליף המזל, ואין לו מעצר להושיע ברב או במעט, וגם כי צרה קרובה אליו ישועת ה' קרובה לבוא, כי כל יכול לא יבצר ממנו מזימה (מאומה), גם כי יהי' חרב על צוארו וכו', והוא שאמר חזקי' וישעי' הנביא וכו' וזה שכתוב "בטחו בו בכל עת" כלומר בכל עת שהצרה קרובה, ואין אדם יודע דרך להנצל ממנה, יש לבטוח בו כי הרבה שערים למקום עכ"ל. ועיין רמב"ן פרשת לך לך [י"ב,ב] "ודע כי אברהם אבינו חטא וכו', והי' לו לבטוח וכו', כי האלקים ברעב יפדנו ממות" עיי"ש. וכן מתבאר בדברי רבינו לקמן פרק ד' "וכאשר יבטח בבורא ירפאהו מחליו בסיבה ובלתי סיבה וכו' ואפשר שירפאהו בדבר המזיק הרבה" עיי"ש. ועד"ז הוא בנוגע לרוחניות, כגון בנוגע לתשובה כמ"ש בשלה"ק [מסכת ראש השנה ד"ה ועוד], דאפילו אחר, אם הרבה והפציר בתפילה וכו', יכול להיות שהי' מקובל ברחמים רבים, ואעפ"י ששמע מאחורי הפרגוד חוץ מאחר, לא הי' למנוע עצמו מן הרחמים וכו', אלא שסגרו דלתי התשובה בפניו והי' צריך להפציר עד שיפתח הפתח עיי"ש.

והנראה בכוונת רבינו הוא, שכפי שמוסיף האדם בזהירות המצות מועיל לו יותר הבטחון, וכלשון רבינו לקמן פרק ד', [ד"ה ויש מבני אדם כתות], "והניחו מה שהן חייבין להשתדל בו ולמהר אליו מהשלים חובת הבורא אשר עליהם וכו', ותהיינה בקשתם יותר קרובה אליהם בדרך הזה בלי ספק וכו'", וכך הוא ברמב"ן פרשת ואתחנן [ד,ה] - אבל גם כשחסר לו מקיום המצות מהני הבטחון.

אמנם אכתי לא סגי בזה לתרץ דברי רבינו כאן, שכתב להדיא דאם עבר על חוקי האלקים תהי' תוחלת הבוטח נכזבה, שנשמע מזה שלא יועיל בטחונו כלום.

ביאורים

[2234567]

[2234567]

והנה' הי' אפשר לתרץ על פי מה שמצינו בדברי חז"ל כמה דרגות בעוברי עבירה, ^[אוצר החכמה] (שוגג ומזיד. ב) עבירה שלא נעשית ברצונו ממש, אלא שיצרו התגבר עליו באותו רגע. [ואפשר דזה כוונת הגמ' חגיגה [ה.]] כל העושה דבר ומתחרט בו מוחלין לו מיד, ונראה דמזה מיירי המגן אברהם [סימן נ"ג סק"ח] מי שבא לידו שגגת מעשה וכו', דאפילו עבר פעם אחת במזיד וכו'. ג) עבירה שנעשית ברצונו ממש. ד) עבר ושנה [יומא פ"ו:]. ה) שנה בחטא [בבא קמא ס"ח.]. [והחילוק בין שנה בחטא לבין עבר ושנה, דגבי עבר ושנה איירי בחטא אחד שעשה ב' פעמים, ושנה בחטא איירי במי שגגב ואח"כ מכרו שעשה שני פעולות שונות, עיי"ש בסוגיא].

ומעתה כיון שיש כמה סוגי רשעים, הי' אפשר לישב הסתירה, דבגמ' דשבת מיירי בסוגים הקלים של רשעים, דלהם מהני בטחון, ורבינו מיירי בסוגים החמורים, ולהם לא מהני הבטחון. אבל אי אפשר לומר כן, כי בגמ' שבת מוכח להדיא דהדיינים ההם היו מסוג החמור ביותר, שהיו משתרשים בחטא בקביעות, וכלשון הקרא המובא בגמ' שם, "המתעבים משפט", "ואת כל הישרה יעקשו", "בונה ציון בדמים" וגו', וכן מוכח מהעונש שהיו מחויבים כל', אלא שבטחונם הועיל להם להנצל מכל', ותמורת זה הביא הקב"ה עליהם ג' פורענויות גדולות, ציון שדה תחרש, וירושלים עייס תהי', והר הבית לבמות יער, וא"כ הרי נראה להדיא עד כמה היתה ^[אוצר החכמה] אצלם ההשרשה בחטא, ואעפ"כ הועיל להם הבטחון, וא"כ התמיתה במקומה עומדת, באיזה רשע קאמר רבינו דלא מהני לו בטחון.

ואכתי' הי' אפשר לפרש כוונת רבינו לדרגה חמורה ביותר, והוא רשע להכעיס, דבגמ' ^[2234567] שבת אעפ"י שהיו מושרשים בחטא, מ"מ הי' רק לתיאבון – מאהבת הממון, – ורבינו מיירי מרשע להכעיס, ולרשע כזה לא מהני הבטחון. אמנם קשה מאד לפרש כן בכוונת רבינו, דהרי אינו מזכיר כלל בדבריו דמיירי ברשע להכעיס, וכן כשמפרש המשל "כי מי שנתמנה לו מבני אדם וכו' ויגיע לממנה עברו על מצותו", אינו מזכיר כלל שהי' הכוונה להכעיסו, ובהנמשל ג"כ אינו מזכיר שהי' להכעיס. [דמהל' "והוא ממרה אותו" אין ראי' כלל דהכוונה הוא להכעיס, עיין לקמן שער יחוד המעשה פרק ה' ד"ה "וכאשר יתיאש וכו' מצד הגאות והגאון, כתב באמצע דבריו: "והוא ממרה את האלקים בסכלות ובשגגה וכו'", וכן לעיל שער עבודת אלקים סוף פרק ה' "אל תמרה את אדוניך והוא רואה אותך", ולא מיירי מלהכעיס כמוכן שם בפשיטות].

ונראה בביאור כוונת רבינו, דהנה ענין הבטחון לא סגי בזה שבוטח שהשי"ת ימלא צרכיו כיון שהוא כל יכול ובעל חסד וכו', כמו שכתב רבינו בפרק ב', אלא דצריך שיתמסר להקב"ה, ולהרגיש שנמצא ברשותו של הקב"ה, ומזה ישיג מנוחת נפשו כלשון רבינו בפרק א', (וכדבארנו ענין זה באריכות לעיל בפתח השער), [ומכח זה

ביאורים

איתא במדרש רבה דברים (פ"א, י) דהבוטח בהקב"ה נעשה כיוצא בו, וכמו שבארנו], ומכאן זה יבטח ג"כ בהקב"ה שימלא כל צרכיו. ולפי"ז יש לחלק, שאיש כזה שבטחונו היא במדה זו שמתמסר להקב"ה אז הגם שהוא רשע ומושרש בחטא, מועיל לו הבטחון, כי אדם כזה ודאי שמצד מצב נפשו ובטחונו באמת לא הי' חוטא, אלא דמחמת תאות וכו' מתעלם מהרגש בטחונו, ומאחר שבטחונו הוא בטחון גמור, ולכן יועיל לו הבטחון, הגם שהוא רשע ומושרש בחטא.

אב"י רשע כזה שאדרבה גם בשעת בטחונו אינו מתמסר להקב"ה, וגם אז אינו מרגיש יותר מכפי הרגשו בשעת עשיית העבירה, וכל בטחונו אינו אלא בתורת אמצעי להשגת צרכיו, והרי זה כמי שקונה איזה דבר, שאין לו שום הרגש של בטחון על המוכר, וכל רצונו הוא רק להשיג חפץ הנמכר, ונמצא שרשעתו עושה חסרון בגוף הבטחון, ולזה לא מהני בטחון, וכן משמע מדברי המרפא לנפש לעיל פרק ב' ד"ה והשביעית.

ועפי"ז נתיישרה הסתירה, דבגמ' שבת מיירי באופן הא', ורבינו מיירי באופן הב'. ודיקא נמי, דבמהרש"א בשבת שם כתוב בא"ד וז"ל "אלא לפי שבטחו במי שאמר והי' העולם, דהיינו כיון שבראו באמירה, יקיימו ג"כ הוא, גם אם אנו מעוותים המשפט" עכ"ל. הרי שבטחונם הי' מצד רצונו של הקב"ה בהבריאה, ומצד חסדו, שהרי עולם חסד יבנה, והיינו שבטחו שמדת חסדו של הקב"ה יתגבר על מדת הגבורה, ועי"ז יסלק מהם העונש של כלי', והרי זה בטחון גמור ולכן אהני להו. ועיין ספר העיקרים [מאמר ד' סוף פרק מ"ו] וז"ל "אף אם אינו ראוי מצד עצמו, מדרך הבטחון להמשיך חסד חנם על הבוטחים בהשם" עכ"ל.

ורבינו מיירי באופן הב', וכן משמע מלשונו "מי שעבר על חקי האלקים וכו' שתהי' תוחלת הבוטח עליו נכזבה כשימרהו ולא יהי' ראוי להקרא בשם בוטח באלקים". והנה מ"ש שתהי' תוחלתו נכזבה – מובן על פי מה שכתוב בפנים יפות פרשת וישלח "ומ"ש כי ירא אנכי אותו וכו', כי שכר הבטחון הוא ההצלה" עי"ש [וכן הוא בכמה ספרים – ספר העיקרים מאמר ד' סוף פרק מ"ו, סוף פרק מ"ט] ולזה כתב שהרשע אין לו לצפות על זה, כי אין מגיע לו שכר זה, אבל לכאורה אינו מובן מ"ש דאינו נקרא בוטח באלקים, דהרי מיירי במי שבוטח באלקים, אלא ודאי דמיירי ברשע באופן הב', דגם בשעת בטחונו אין אלקים לנגד עיניו, ועל זה שפיר כתב דלא ראוי להקרא בשם בוטח באלקים, וכן משמע מהפסוק שהביא "המערת פריצים הי' הבית הזה אשר נקרא שמי עליו בעיניכם", עיין בפרש"י שם, היינו שגם בבואכם לבית המקדש הוא בעיניכם כמערת פריצים ח"ו.

ולדרך זה יומתק מה שיש לדייק עוד בדברי רבינו כאן, בהשוואה למ"ש בשער יחוד המעשה פרק ה' ד"ה וכאשר יתיאש היצר וכו' ישתדל לחבל את מעשיך וכו', דאיירי שם לענין מילוי בקשת המתפלל כשהוא מחשב בדברים אחרים בתוך תפלתו.

ביאורים

שזה קצת דומה להא דאיירי כאן בענין מילוי בקשת בוטח רשע. ובשני המקומות ממשיך הענין לבוטח בבשר ודם, ובשני המקומות יש לדון בין על הענין הנעשה, ועל האדם שהענין מתייחס אליו. ומעתה יש לדקדק על שינוי הסגנון בין שני המקומות. דבנוגע לתפלה במחשבות זרות, כותב שם דאם הי' עושה כן לבשר ודם "אלו הי' מכיר" זה ממני הי' מואם וגועל אותי, כל שכן שימנע ממני חפצי", שעיקרו של לשון זה מתפרש על התפלה עצמה, וקאמר שלא רק שבקשתו לא תתמלא, אלא גם האדם המבקש יהי' שנאו עבור בקשתו באופן זה, עד כדי מיאוס וגיעול. אבל על האדם המתפלל לא כתב שום תוארים גרועים. ואילו כאן לענין הבטחון הוא בהיפוך, דבנוגע לגוף הבטחון כתב רק שלא תתמלא רצונו "תוחלתו נכזבה", ובנוגע להאדם הבוטח, מתארו בתואר סכל, ושדעתו והכרתו חלושים, ומפליג בזה כמה הוא סכל וכמה דעתו חלושה והכרתו, וצריך ביאור טעם החילוק ביניהם.

והחילוק מוכן, דבתפלה הלא ודאי מיירי במי שהתפלל כל ברכות השמו"ע, וגם כוון בברכת אבות, ויצא ידי תפלה, דאי לא הלא לא יצא ידי תפלה וצריך לחזור ולהתפלל, ולא הי' צריך רבינו להאריך בחסרון תפלה זו, אלא ודאי כנ"ל שכיוון עכ"פ בברכת אבות. ואף שכתב שם "ואפשר שיכנס במעשה העבודה ויצא ממנו והי' תמיד בטרדת לבו וכו'", שמלשון "תמיד" משמע דאיירי במי שלא כיוון בכל התפלה, אין כוונתו אלא להדגיש עד היכן הדברים מגיעין, שאם מתפלל במחשבות זרות יכול להגיע אפילו לאופן זה, אבל מ"מ כללות המדובר שם הוא באופן שעל פי הלכה יצא ידי תפלה, אלא שרבינו מסביר גריעות תפלה כזו.

ונמצא דאיירי במי שעוסק במעשה מצות תפילה ועושה נחת רוח לבוראו בחלק הדיבור אלא שמקלקל מצד אחר שהוא חסרון הכוונה, (עיין ברבינו בחיי ריש פרשת תרומה, כ"א מיוחד השי"ת בפיו וכו' כי מצד אחד עשה מצוה, ומצד אחר הוא נענש בעשותו אותה כשלא עשאה על השלימות כי אם בעצלה וה"ה והטעם בענין התפלה אם התפלל ולא כיוון את לבו, וכו' עיי"ש) ואדרבא, מצד זה גופא שהוא מקיים מצות תפילה שנמצא שהוא כעומד לפני המלך, נמשך מזה הקלקול של חסרון הכוונה, ועי"ז יש מיאוס וגיעול, לפי שעומד ומדבר אל המלך ומחשב בדברים אחרים, ולכן נקט רבינו עיקר הקלקול על התפלה עצמה ולא על האדם המתפלל, שהרי סוף סוף הוא עושה נחת רוח לבוראו, משא"כ בענינינו דאיירי מרשע שאין בטחונו בגדר בטחון כמו שביארנו, כי כל מגמת בטחונו אינה אלא בתורת אמצעי להשגת צרכיו, ולכן לא הזכיר רבינו חסרון על הבטחון עצמו, אלא שכתב על האדם כמה הוא סכל וחלש בדעת והכרה, שיכול לחשוב שבטחון כזה בטחון מקרי. – ועיין המשך הענין בסוף הספר בקונטרס יבטח בשם ה' בענין "אם שייך בטחון לאדם חוטא".